

Horyna, Břetislav

[Streeck, Wolfgang. Gekaufte Zeit: die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus: Frankfurter Adorno-Vorlesungen 2012]

Studia philosophica. 2013, vol. 60, iss. 2, pp. [129]-133

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128399>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE – BOOK REVIEW

Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp 2013, 271 s.

Sociální a sociálněkritická filosofie se mění. Dřívější historizující traktáty o Hobbesově pojetí státu či o dělbě kompetencí podle Montesquia zapadají stále hlouběji do dějin filosofie. Sociálněpolitická filosofie dneška se stává skutečně politickou filosofií, tj. takovou, která nejen bezprostředně popisuje dění ve sféře politického rozhodování, ale sama chce být akceptována jako teorie politiky. Reaguje tím na procesy, které začaly s koncem tzv. studené války a prudce se zrychlují s propuknutím systémové krize kapitalismu v roce 2008. Nyní, po dalších pěti letech, kdy se stále očividněji ukazuje, že se do krize dostala rovněž nejtěžší chiméra globálního kapitálu, tj. představa politické demokracie a demokratické politiky, se prosazuje odstrašující zjištění: v krizi není demokracie, protože ta nikdy nebyla a tudíž nemůže být krizovým prvkem, ale v krizi je *idea demokracie*, naše imaginace, s kterou jsme považovali uspořádání a rozhodování za žitou demokracii. Je samozřejmé, že by obecné rozšíření tohoto poznatku, přesahující pouhou intuici nedemokratičnosti, zasáhlo politický režim kapitalismu silou, která by si mohla vyžádat jeho totální rekonstrukci, případně nahrazení jinou formou vztahů. Proto se politická demokracie brání veřejné diskusi o kořenech svých rozhodnutí, o cílech, které sleduje, a především o prostředcích, jež používá. Smyslem je oddálit ztroskotání politického systému kapitalismu, odsunout chvíli, kdy se vyčerpají možnosti vyklíčekovat ze situace rozpadu a začne se lámat chléb politického myšlení. Sociálněpolitická filosofie nemá příliš na vybranou: jestliže chce být při věci, musí vstoupit do konkurujících principů kapitalis-

tického politického státu a zaujímat fundované stanovisko.

Termín oddálení (odložení) a jeho souvislosti tvoří neradostnou osu knížky Wolfganga Streecka, ředitele institutu Maxe Plancka pro sociální výzkum v Kolíně a profesora sociologie na univerzitě tamtéž, nazvanou *Koupený čas. Odložená krize demokratického kapitalismu*. Pokud se krize už neřeší, nevyužívají se dostatečné prostředky k jejímu zastavení a zvrácení, protože ty staré selhávají a nové nikdo nezná, pokud se před krizí utíká do nepravdivých nebo překroucených ekonomických údajů a do politických lží, znamená to, že se vede těžký, ale stále ještě aktivní boj o udržení stávajícího řádu a jeho další rozvoj. Jestliže se ale začíná mluvit už jen o oddálení nebo odložení krize demokratického kapitalismu, pak běží o to jediné a poslední: prodloužení lhůty, která zbývá do úplného rozpadu a konce.

Tato souvislost již byla v odborné literatuře popsána a většinou charakterizována jako krize legitimacy neoliberalního modelu globálního finančního kapitálu. Krizi legitimacy lze konstatovat, ale příliš tím nedosáhneme, protože mocenské prostředky zastupitelské demokracie jsou natolik silné, aby potlačily jakýkoli vážný nebo dokonce ohrožující odpor. Krize legitimacy je akademická záležitost, kterou si nakonec může systém pěstovat jako průkaz své demokratičnosti (v tomto ohledu doporučuji knihu *Kup si svou revoltu*, recenzovanou ve *Studia philosophica* 1, 2013, s. 107–110). Skutečný problém ale nastává tehdy, když krize legitimacy přejde ve fiskální krizi. Ta má trojí složení: krizi ve sféře bankovního sektoru, krizi státních financí a krizi tzv. „reálné ekonomie“. Pro společné provázané působení těchto tří komponent neexistuje historická paralela, ekonomické teorie je neznají a neumí dosud analyzovat jeho vznik a příčiny natolik, aby se mohla proti nim hospodářská politika postavit. Nikdo neuměl předpovědět podle dispozičních

náznařků skutečnou podobu současně krize, takže nakonec ze všech těchto spolupůsobících faktorů vzešel jeden závěr: jde o peníze, čili jde o všechno. Tady už debaty nad krizí legitimacy končí, protože fiskální krize hluboce zasáhla do života nejen stávající generace, ale také do plánování životní orientace těch příštích. Do základů ničí racionální životní očekávání lidí (zjednodušeně řečeno, už neplatí teze „budu-li dobře a hodně pracovat, zajistí to mně a mé rodině ekonomickou základnu pro kvalitní život“; byla nahrazena popisem běžné životní reality: „budu-li dobře a hodně pracovat, snad mně to zajistí takové živobytí, abych nemusel hledat druhé zaměstnání“) a nadto rozkládá systém hodnot, které udržovaly důvěru v demokratický kapitalismus i přes běžné cyklické výkyvy.

Státy to měly v historii vždy těžké, když požadovaly, aby k nim měli občané důvěru. Zpravidla je to zatěžovalo natolik, že se otázku důvěry nezabývaly a postupovaly za využívání moci. Moc začíná být nepřehlédnutelný faktor vládnutí i dnes, kdy základní a jedinou formou vládnutí má být demokracie. Rozpor mezi kapitalismem a demokracií je již nepopíratelný, jeho výzkum se stal náplní vědeckých projektů a nadále se vyhocuje: neměli bychom zapomínat, že jenom v České republice, která je z mezinárodního hospodářského a finančního hlediska zanedbatelný článek, již šest let, od roku 2007, trvale klesá HDP: jinak řečeno, krize trvá již šest let a přitom se stále držíme modelu „svobodné ekonomie“ a „přísného státu“. Hospodářství může být proklamováno donekonečna jako svobodné, ale pokud se mu nevytvářejí předpoklady (např. nemůže využívat úvěry, protože je banky neposkytují, anebo poskytují za absurdních podmínek), je jeho svoboda podobná té, kterou má průměrný důchodce, aby si koupil vilu u Ženevského jezera. Přísný stát má udržovat fiskus, dbát na řádný výběr daní u *všech* daňových poplatníků, podporovat tržní hospodářství při zajišťování potřeb obyvatelstva a přerozdělovat statky tak, aby vymizely alespoň nejhorší případy sociální diskriminace (zdravotně a tělesně postižení, invalidní a starobní důchodci, atd.). Sociální spravedlnost, která by měla být výsledkem souhry kapitalismu s demokracií, se měří podle kulturních norem a opírá se o ko-

lektivní představu o reciprocitě hospodářského výkonu (nadhodnoty, která je zdrojem kapitalistického akumulovaného zisku) a sociálními jistotami. Myšlenka, že výsledek tržního hospodaření může být současně ekonomicky efektivní a sociálně spravedlivý, je od kořenů chybná. Dokud se bude na ní budovat kapitalistický politický stát, nemůže si získat důvěru lidí a s očekávatelným růstem sociální nespokojenosti bude muset sahat po mocenských prostředcích.

Dnes dosáhla liberalizace moderního kapitalismu bodu, kdy nedokáže víc než přidělovat lidem fiktivní zdroje při procesu ekonomického přerozdělování, simulovat sociální spravedlnost (pokud ji rovnou nevyklučuje z principů moderních společností) a současně vnějšími zásahy křivít trh. Vše, co se děje během dlouhých let krize a o co nejvíc bojuje kapitalistický politický stát, se dá shrnout následovně: předpokladem demokracie v liberálním kapitalismu je impregnace a imunizace kapitalismu proti přímým, masovým demokratickým intervencím. Řečeno jinak, předpokladem demokratického kapitalismu je vyloučení demokracie z chodu kapitalistického politického státu a její nahrazení tržní rovností a vyrovnávající spravedlností.

Co zmůže stát (jeho politická reprezentace, stanovující meze působení státu) tehdy, když se dostal do fiskální krize? Co do tendence nejsou příčinou rostoucí zadluženosti států vysoké výdaje; řeč o nich je pouhou výmluvou, zákeřnou v tom, že poukazuje na konkrétní skupiny obyvatelstva jako na spoluviníky situace, např. na důchodce). Pravou příčinou jsou nízké příjmy, tzn. celkové selhání funkcí státu v oblasti podpory ekonomiky, v daňové politice a v omezování koupěschopnosti obyvatelstva. Od poloviny 80. let zdanění ekonomických subjektů v USA a v nejsilnějších evropských ekonomikách (Německo, Francie, Švédsko) stagnovalo, pod dalším zosílením hayekovského liberalismu dokonce na přelomu 20./21. století klesalo. Na nízkých příjmech států, čili na nízkých odvodech do fisku, mají samozřejmě hospodářské subjekty zájem, protože čím nižší odvody, tím větší suma prostředků k další akumulaci a zisku. Stát by ale měl být natolik silný (je to nakonec jeho povinností a za to si nemalou část daní bere),

aby dokázal tento protitlak zvládnout a prosadit svou politickou vůli. Pokud ale není rozdíl v intencích politického státu a finančního kapitálu, je nutným výsledkem rekordní deficit veřejných výdajů: opět řečeno jinými slovy, fungování státu ve veřejném zájmu nelze dosáhnout fiskálními prostředky. Asi nikdo už nedoufá, že by s rostoucími výdaji státu rostla paralelně také činnost státu při podpoře soukromovlastnického výrobního způsobu. Neexistuje veřejný globální trh, neexistuje volná externalitami nepodmíněná soutěž, neexistuje soukromovlastnický výrobní způsob a neexistuje stát, který by politicky rozhodoval o tom všem, co není. Naopak existuje útlak ze strany světového finančního kapitálu, burziánství, v které se proměnila konkurence, likvidační investiční politika, která nesleduje veřejný zájem, ale akumulaci zdrojů. Jejím cílem je další akumulace, a té opět akumulace, a stát, který se chtěl opírat o daně, se změnil ve stát, jenž nemá moc, nedokáže ochránit své obyvatele, nezabezpečuje základní sociální povinnosti, vystavuje své občany veřejným ústrkům (viz nový zákoník práce) a má přemíru pouze jediné věci: dluhů. Stát výběru daní se transformoval ve stát dluhů.

Samozřejmě, že stát musí někdo financovat. Pokud je státní daňová politika orientována ve prospěch největších plátců daní, kterým vychází na podkladě korupce vstříc, a veškerou zátěž přenáší do zaměstnanecké sféry, nemůže finančním potřebám státu vyhovět. Stát se musí zadlužovat: tzn., že se mění v politický stát, který pokrývá velkou a stále vzrůstající část výdajů pomocí úvěrových operací, hromadí tím miliardové dlužné částky a aby z nich dokázal částečně umazávat, musí na splácení vynakládat stále větší část svých příjmů. Teoretické rutinní řešení takto vzniklé finanční krize zná každý sociálněvědný odborník. Aby bylo možné financovat státní dluh, musí se vybudovat dostatečně výkonné finanční hospodářství, což znamená „pouze“ dostatečně silný a efektivní politický zásah do uzavřeného, mimo dosah státu fungujícího a podle svých vnitřních pravidel jedajícího finančního trhu. Možnost financovat kapitalismus se odvíjí od schopnosti proniknout prostředky demokratické (!) politiky vykonávané státem do dění na finančních trzích (pokud lze

ve sféře finančního kapitálu ještě mluvit o trhu v makroekonomickém smyslu) a podílet se na jejich řízení.

Zde ale všechna teorie naráží na praxi, jejíž pomocí se daří „ufinancovat“ kapitalismus. Ve státě sanujícím své potřeby zásadní měrou výběrem daní by nastaveným parametřům podléhaly také finanční instituce, protože ani ty by nemohly unikat před regulujícími zákony. Proto je pro ně mnohem výhodnější působit v zadlužených státech, jež se musí přizpůsobovat politice finančního kapitálu. Finanční krize státu nepramení z toho, že by masy lidí čerpaly pro sebe příliš mnoho prostředků ze státního fisku, protože by jim to dovozovala přemíra demokracie. Inflace nároků, zejména sociálního rázu, je záměrně politicky šířená fikce (lze dosadit také slovo lež), která nemá nic společného s kořenou strukturálního deficitu státních financí. Jeho strukturu vytvářejí, dokud se jim nevymkne z rukou, nejvyšší vrstvy finančníků, nejužší špičky buržoazie, jejichž daňové odvody za daných relací klesají, kdežto zisky (finanční, politické a mocenské) za posledních dvacet let rapidně vzrůstají. Úpadek demokracie se přetavil v úplné ztroskotání politické demokracie, která je s to už jen chabě organizovat kontrarevoluci proti nastupující změně. Planetu ovládá několik stovek oligarchů; to je výsledek historické praxe demokracie a jediný, protože rozhodující předmět výzkumu politické filosofie.

Státy stojící na dlužích pěstují svou politiku, které se po celá desetiletí říká konsolidace. Pokud se omezíme na výsledky ekonomického vývoje od roku 2008, znamená konsolidace záchranu bankovních ústavů, která byla jednou z nejdražších akcí v dějinách finančního kapitálu; dále maximální omezení sociálních výdajů státu (u kterých je situace nejmarkantnější), nulová podpora zaměstnanosti a skryté zvyšování daní, tichý souhlas s nerovnými podmínkami při úložkách v bankách a spořitelnách, které vyvolávají odliv disponibilního kapitálu v těchto ústavech, privatizaci lidí, státu a politiky jako jediných položek, jež se aspoň dílčí měrou dosud uchránily před neoliberalně provedenou ekonomickou privatizací.

Současná fiskální krize, která se vyznačuje přerodem státu daní ve stát dluhů, přinesla nový druh vztahů mezi kapitalismem a demo-

kracii, s nímž politická a sociální filosofie dosud nepočítaly. Společnost se rozdělila na dvě znesvářené třídy, které jsou jasně oddělené svými zájmy, plynoucími z jejich vázanosti buď na stát daní, anebo na stát dluhů. Stát daní by měli řídit jeho občané, kteří ho alimentují a jejichž podíl na vládnutí by měl tomuto faktu odpovídat. Stát dluhů může spoléhat na podporu občanů, ale nezávisí na ní, protože o tom, jak a zda bude existovat, rozhodují věřitelé. Lidé tak mají státní občanství (patří do státu, který spolufinancují daněmi), anebo mají tržní existenci: takoví nemají postavení občanů, ale investorů, kteří jsou s národním státem spojeni již jen ústavně. Jejich práva vůči státu nemají veřejný, ale soukromý charakter, což znamená, že se odvíjejí z občanského práva. Pro „tržní lid“ to znamená možnost politického rozšiřování práva podle potřeb a difuzní pojetí občanských práv (tzn., mají před právem výhradní postavení, což je jeden ze zásadních nedemokratických konstitutivních principů oligarchie). Pokud se těm, kteří se pohybují na trhu, znelíbí vláda, nemohou se jí jakožto věřitelé zbavit prostřednictvím voleb. Mohou ale prodat její dluhopisy anebo vydávání nových státních dluhopisů ignorovat. Zde je již naprosto zřejmé jednání státu vůči občanům podle modelu dvou tříd. Od občanů politického státu daní se očekává loajalita jako jejich občanská povinnost, která je kompenzována rovným a všeobecným volebním právem. Občan je oslovován v určitých intervalech jako volič, což je aktuální statut nemající konkrétního adresáta. Dokud nevzniknou centra odporu, aktivního organizování lidí stojících proti nedemokratickým principům vládnutí, subjekty schopné převzít řízení státu za podmínek daných jiným výkladem demokracie, bude moci politika státu daní soustavně pokračovat v oslovování „voličů“, čili všech a nikoho současně.

Naproti tomu je poměr mezi státem a třídou tržního lidu kvantifikovatelný, a proto mnohem čitelnější. Stát si musí spočítat, jakou míru důvěry si získá od trhů, aby ho podporovaly; tzn., že musí prokázat, jak umí spravovat dluhy a jakou cestou si tuto schopnost zachová i do budoucnosti. Správa dluhů znamená ve své nejjednodušší formě omezování veřejných výdajů, dnes dobře známe „seškrtávání“.

Je až s podivem, jak málo občanů si uvědomuje, že příčinou tohoto postupu není vůle národních vlád (v jejich logice je přece snaha zalíbit se lidem i pro další volební období), ale vychází ze správy trhu tržním lidem. Globální trh je spravován globálními trhovci; teoreticky je to sice něco zcela protismyslného, prakticky ale vyzkoušená, ověřená a bezpečná cesta k další akumulaci a tím k růstu zisku. Lidé vědí, že každý stát vydává třeba i několikrát ročně dluhopisy, možná si také uvědomují, že je to kvůli refinancování starých dluhů. Důsledek zůstává spíše utajen: prakticky v tuto i každou jinou chvíli probíhá někde na světě nějaká aukce, kde se obchoduje se státem daní občanů. Lidem se bezprostředně zpřístupní fakt „seškrtávání“, odůvodněný spotřebou přerůstající příjmy, a současně se staví na oči trh se státními dluhy jako místo nejlepšího řešení zadluženosti. Tato situace je v zájmu tržního lidu, tj. globálně vládnoucí třídy, která ji vyvolává, těžší z ní a současně tvrdí, že jen ona sama ji umí (za pomoci „utahování opasků“) vyřešit. Přitom by možná stačilo, aby byla zveřejněna přesná a faktická data o struktuře poptávky a spotřeby, nákladů, které vynakládá stát na sociální účely a položek, které jsou nezbytné pro existenci státu. Rozdíl, který by s největší pravděpodobností vznikl vůči absolutní zadluženosti státu, by měla za úkol vysvětlit třída tržního lidu.

Stará třídní struktura již neexistuje. Moderní kapitalistický politický stát vytvořil dvě nové: třídu voličů a třídu věřitelů. Politická filosofie bude zkoumat, co to znamená pro demokracii jako politický fakt. Prozatím může vycházet z toho, že zformování finančního kapitálu jako nové třídy lidu trhu vytvořilo antagonismus k lidu daní uvnitř jednoho státu a paralelně s tím také v celosvětovém měřítku. Nový stupeň ve vztahu kapitalismu a demokracie spočívá v tom, že kapitál nemusí uplatňovat svůj vliv na politiku nepřimo a skrytě, jako to činil vždycky prostřednictvím investic. Dnes již vystupuje přímo a otevřeně tak, že financuje nebo nefinancuje stát. Svým způsobem jsme vstoupili do fáze nové přímé kritické demokracie. Dá se to ale vyložit rovněž tak, že bude-li politika 21. století ve vleku finančního kapitálu, nemusí to být hned tak špatné. Zbavíme se zátěže politiků (současný stav je

zjevně výsledek politických chyb minulosti) a budeme (tak jak to děláme již nyní) poslouchat příkazy „svých“ věřitelů.

Vážení čtenáři, kdo můžete, opatřete si a prostudujte knihu Wolfganga Streecka, žáka Th. W. Adorna a dědice kritické teorie frankfurtské školy. Nenechá vás po nějaký čas v klidu spát, ale také oživi dávné zjištění této skupiny kritických myslitelů, kteří již v 60. a 70. letech minulého století psali, že slova jsou zbytečná, nenásledují-li po nich činy. Čas pro činy se dosud odkládal, jak říká Streeck, ale zdá se, že již nazrál; není co odkládat, má-li být ještě nějaká civilizovaná příležitost.

Břetislav Horyna

Jeřábek Mojmir (ed.), *Novoidealista Josef Kratochvil. Philisophus perennis*, Brno: Muzeum českého a slovenského exilu 2012, 149 s. (z toho 49 s. fotografií)*

Sborník k 130. výročí narození Josefa Kratochvila (1882–1940) uvádějí – po čtyřech esejích z Kratochvilovy knihy *Nové filosofické essey* (1927) – dvě studie o životě a díle této vůdčí osobnosti českého katolického filosofického myšlení první poloviny 20. století. Prvou z nich, „Philosophia perennis“, Karel Mácha předznamenal výrokem Tomáše Akvinského ze *Summy teologické*: *Id quod ex amore facimus, maxime voluntarie facimus. Je přesvědčen, že je to „první věta nutná k pochopení také díla Josefa Kratochvila“*: „Neboť dobrý muž není ničím, nemá-li v sobě princip Boží.“ – Na filosofickém portrétu Josefa Kratochvila se ukazuje, co Karla Mácha obvykle především zajímá na filosofovi, o němž píše: jak si odpověděl na otázku „po smyslu povolání filosofa“. Z bibliografického hlediska je třeba uvést, že své pojednání Mácha napsal už v roce 1982 k stému výročí filosofova narození a publikoval v římských *Studiích* i samostatně v Mni-

chově a že v roce 1992 přijal nabídku uveřejnit je i „na česky čtoucím teritoriu“: ve sborníku *Nad meditacemi věků*, vydaném v Brně Masarykovou univerzitou a Státní vědeckou knihovnou k 110. výročí Kratochvilova narození (v brněnské Zemské a univerzitní knihovně byl Kratochvil zaměstnán od roku 1919 jako vrchní knihovník a posléze jako vrchní rada archivní služby).¹

Druhou studii „Josef Kratochvil (1882 až 1940)“ napsal Tomáš Veber. Jejím podtitulem filosofa představil jako „intelektuála, který obstál v čase zkoušek“: Kratochvil byl za „postoje při ochraně Židů“ (měl podíl i na založení Ligy na ochranu Židů) 7. dubna 1940 zatčen a [téhož dne] zemřel na následky výslechu gestapa. – Tomáše Vebera k filosofii Josefa Kratochvila přivedla studie Karla Skalického „Katolická filosofie a teologie zvláště tomistická v české společnosti XIX. a XX. století“ ze sborníku *Slovo a naděje* (Řím 1978); bylo to v době, kdy psal dizertační práci o Antonínu Lenzovi, profesoru dogmatické a fundamentální teologie, „který svým zájmem o tomismus a scholastiku Kratochvila předešel o dvě generace“ (s. 62).

Ve své nedlouhé, avšak (někdy až příliš) hutné studii Veber věnuje pozornost především Kratochvilovu novoidealismu: mj. otázce, proč se označoval za „novoidealistu“, když se mu nabízelo známější, určitější „novotomista“. Ukazuje, že Kratochvilova volba tohoto jména souvisela nejen s charakterem (obsahem) jeho filosofie, ale i s tím, co od ní očekával. Podle Vebera „mohlo by se zdát, že nejzásadnějším impulsem vzniku novoidealismu jakožto filosofického směru byla *negace*. Negace pozitivismu, který se na začátku 20. století začal mnohým jevit jako překonaný [...] nástroj materialismu, jehož byl de facto hlasatelem. [...] A také negace všech teosofických či spi-

¹ Ve sborníku *Novoidealista Josef Kratochvil* se čtenáři o tuzemském vydání Máchovy studie v roce 1992 nic nedočtou: o sborníku *Nad meditacemi věků* v něm není žádná zmínka. Pro nové vydání své studie Mácha upravil pasáž o české filosofii na konci 19. a začátku 20. století a přidal několik (většinou bibliografických) poznámek.

* Výraz „Philisophus“ se v titulu knihy (na deskách, titulních stránkách a v tiráži) opravdu vyskytuje.